УРБАНІСТИЧНИЙ ДИСКУРС ПІДРУЧНИКІВ ІСТОРІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (9 КЛАС)

Юлія Борисівна Малієнко,
старший науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Галина Володимирівна Серова,
старший науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти,
кандидат педагогічних наук

Історична урбаністика як галузь соціогуманітарного знання відіграє важливу роль у сучасному підручникотворенні. Об'єктом її дослідження загалом, і модерної доби зокрема, є місто в ретроспективі економічних, географічних, соціокультурних, повсякденних і світоглядних практик.

В Європейській хартії міст II (Маніфесті нової урбаністики) наголошено: «Наші міста є перехрестями цивілізацій, зосередженням знань та культур, простором для зустрічей та контактів. Ми знаємо, що наші міста мають довгу історію і повинні розглядатися з довгострокової перспективи наших культур. Ми вважаємо, що це коріння в минулому та в нашій колективній пам'яті також є надбанням, яке допомагає нам проєктувати себе в майбутнє на основі сильної ідентичності» [6].

Містознавство дає змогу увиразнити багатоаспектний потенціал курсів історії України та всесвітньої історії в контексті вимог Державного стандарту базової середньої освіти, концепції НУШ і нового етапу підручникотворення.

У вимірі НУШ урбаністичний дискурс є важливим складником змісту історичної освіти, що розкриває еволюцію міст як один із ключових показників цивілізаційного поступу людства. Він постає предметом активних інтегративних досліджень, компонентом освітніх програм і невіддільною частиною аналізу навколишнього світу. Містознавчі теми є традиційними для українського підручникотворення, що зумовлено вагомістю зазначених процесів для історичного розвитку суспільства.

З-поміж підручників історії, за якими цьогоріч навчатимуться дев'ятикласники й дев'ятикласниці, звертаємо вашу увагу на проєкти авторських колективів, очолюваних О. Пометун. Створені ними навчальні книги з історії України та всесвітньої історії розкривають різнобічне минуле міст, а підручник із громадянської освіти слугуватиме учням та ученицям освітньою підтримкою, ключем до розуміння себе та інших людей [5].

У цих методичних рекомендаціях зупинимося на підручнику авторського колективу О.І. Пометун, Н.М. Гупан, О.В. Дудар, П.В. Мороз «Історія України» [4], в якому минуле міст висвітлено крізь призму економічних, політичних, соціокультурних і націєтворчих процесів. Міста постають як центри модернізації, осередки національного відродження та середовище повсякденного життя людей кінця XVIII – початку XX ст.

Авторський колектив підручника наочно розкриває широкий географічний простір міст кінця XVIII – початку XX ст., адже урбанізація та пов'язані з нею процеси охоплювали всю територію сучасної України. Це дає змогу учням і ученицям

досліджувати особливості модернізації рідного краю, а педагогам – уникати акцентів лише на великих центрах, формуючи в молоді усвідомлену приналежність до громади. Ба більше, такий підхід спростовує міф про винятково селянський характер України в минулому, інтегруючи її історію в загальноєвропейський контекст розвитку міст.

Чинники модернізації міст, як-от: політичні аспекти, економічні фактори (розвиток міст у контексті промислового перевороту, розбудови торгівлі, банківської справи, транспорту тощо), слушно подано в паритетній взаємодії із соціокультурними (склад, життя та повсякдення різних верств міського населення). Зауважимо, що у підручнику системно реалізовано гендерний аспект. Такий підхід забезпечує багатоаспектність учнівських досліджень.

Підручник послідовно розкриває тему міст як центрів національного відродження. Власне процес розкрито крізь призму його основних етапів: етнографічного (романтичного), академічного (культурницького) та політичного, коли національна еліта виводила на перший план ідеї автономії та самостійності України. Це був період заснування політичних партій, появи суспільно-політичних видань і діяльності громадських організацій. Документи, карти та ілюстрації допомагають здобувачам і здобувачкам освіти дослідити зміст і масштаби кожного етапу націєтворчих процесів, зокрема роль у них урбаністичних чинників.

Надважливим є культурний дискурс підручника. Увиразнений різнобічними джерелами, він розкриває міста як центри освіти і науки, визначає основні тенденції розвитку всіх сфер модерної української культури в її нерозривному зв'язку з національним відродженням.

Також наголосимо на поліетнічності та полікультурності, притаманних підручнику авторського колективу О. Пометун. Полікультурний підхід до формування змісту історичної освіти – це сукупність принципів відбору навчального матеріалу, форм, методів і технологій, що забезпечують усвідомлення учнями та ученицями права кожної національної культури на існування, взаємозбагачення й розвиток [2, с. 124]. Дослідження національно-культурного життя євреїв, кримських татар, німців, поляків, росіян та інших народів на теренах України, а також етнічного взаємовпливу в містах загалом, сприяє кращому розумінню учнями та ученицями поліетнічного минулого й сьогодення нашої держави.

Звертаємо увагу й на важливість вивчення міст у контексті довкілля. Ідеться про розгляд міста як окремого середовища, вивчення впливу довкілля на здоров'я містянина, боротьбу із забрудненням, забезпечення містян чистою питною водою, каналізацією тощо [1, с. 13]. Розуміючи актуальність цих вимог, автори підручника створили новий контент громадського простору міста, частиною якого стали довкілля, медичне обслуговування та санітарія. У 70–90-х роках XIX ст. великі міста отримали водогін, каналізацію, бруковані вулиці, газове, а згодом і електричне освітлення. Відкривалися лікарні, пологові будинки, амбулаторії та аптечні пункти, криті торговельні павільйони ринків, які забезпечували кращі умови зберігання товарів. Водночас міста ставали важливими центрами соціальної опіки. Медичні послуги та благодійні заклади, які активно розвивалися з другої половини XIX ст., полегшували становище сиріт, хворих, калік і літніх людей.

Загалом підручник дає змогу досліджувати стрімкі трансформації довкілля українських міст, насамперед великих промислових центрів, у XIX – на початку XX ст.

Важливо, що такі дослідження матимуть міждисциплінарний характер, наприклад: історичний (загальні риси модернізації, особливості індустріалізації, урбанізації в містах України); природничий (використання природних ресурсів для розвитку важкої промисловості, транспорту); екологічний (негативний вплив індустріалізації на довкілля); соціокультурний (переселення селян до міст, зміни в міському середовищі).

Аналіз навчальної та методичної літератури засвідчує високу дидактичну ефективність візуальних джерел – фотографій, малюнків, карикатур, рекламних оголошень, поштівок, плакатів, книжкових мініатюр, зображень предметів побуту. Їх використання є продуктивним за умови, що ілюстративний матеріал виконує не декоративну, а пізнавальну функцію: кожне зображення має містити інформацію про повсякденне життя, яка доповнює, а не дублює авторський текст. Важливу роль мають також підписи та запитання, що спрямовують учнів на аналітичне «читання» візуальних джерел [3, с. 281–282].

Зрозуміло, що містознавчі теми й сюжети інтегровані в більшість сучасних навчальних предметів і курсів. Як міждисциплінарний феномен місто постає об'єктом для дослідницької діяльності підлітків у межах усіх освітніх галузей Державного стандарту базової середньої освіти.

Пропонуємо орієнтовні напрями компетентнісної діяльності дев'ятикласників і дев'ятикласниць відповідно до вимог урбаністичного дискурсу.

Здобувачі та здобувачки освіти:

- знаходять, зберігають, структурують, аналізують й узагальнюють інформацію з різних джерел про міста модерної доби як центри економічних, політичних, соціокультурних і націєтворчих процесів, світоглядних і повсякденних практик містян;
- застосовують технології критичного мислення для аналізу, порівняння основних тенденцій, особливостей і суперечностей урбанізаційних процесів в Україні, Європі та світі наприкінці XVIII – на початку XX ст.;
- інтегрують інформацію, подану в різний спосіб (вербальну, візуальну, числову тощо) у межах одного або кількох текстів для характеристики, зіставлення, обґрунтування власної думки щодо урбаністичних процесів; створюють власні тексти (зокрема, медіатексти);
- доцільно оперують цифровими даними й математичними поняттями для пізнання та інтерпретації динаміки розвитку міст в Україні, інших показників їхнього політичного, економічного й соціокультурного поступу;
- використовують історичну карту для пояснення зумовленості подій, явищ і процесів природно-географічним середовищем міста; характеризують чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства та соціальний устрій; визначають тенденції економічного розвитку міст у модерну добу;
- обґрунтовують розмаїття та закономірності взаємодії людини й природи в містах наприкінці XVIII – на початку XX ст., особливості освоєння нових просторів для заснування міст;
- складають повідомлення на основі візуального представлення даних, аргументовано доводять або спростовують автентичність медіазображень, а

також оцінюють роль і розпізнають техніки маніпуляцій та пропаганди в медіатекстах;

- характеризують міста як центри освіти, науки та архітектури; аналізують візуальні пам'ятки модерної доби й твори ретроспективного мистецтва, що її відображають, поєднуючи інформацію з текстом підручника, історичних документів та ілюстрацій; використовують художні твори як основу для комунікації та створення власних медіатекстів;
- досліджують твори мистецтва, встановлюють зв'язки між його видами, повсякденним життям і різними галузями знань для поцінування соціального та культурного розмаїття міст модерної доби.

Переконані, що зазначені вище стратегії, які розкривають взаємозв'язок змістового, процесуального, ставленнєвого аспектів громадянської та історичної освіти, необхідні для формування цілісної картини світу й різнобічного розвитку особистості випускника базової ланки середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бетлій О.* Міська історія: окреслення дослідницького поля. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. 2018. Вип. 26. С. 9–17. https://ekmair.ukma.edu.ua/items/f98316cf-cde7-4d8f-816e-e2c5efb9dd02
2. *Малієнко Ю.* Полікультурні аспекти змісту підручників з історії для 10–11-х класів. *Проблеми сучасного підручника*. 2020. Вип. 24. С. 120–131. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1309-2020-24-120-131.
3. *Мороз П., Мороз І.* Історія повсякденності в шкільному підручнику історії: критерії відбору змісту та конструювання системи завдань. *Проблеми сучасного підручника*. 2026. Вип. 36. С. 276–290. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1309-2026-36-276-290.
4. *Пометун О.І., Гупан Н.М., Дудар О.В., Мороз П. В.* Історія України: підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти. К.: Видавничий дім «Освіта», 2026. 272 с. https://pidruchnyk.com.ua/3195-istoriia-ukrainy-9-klas-pometun-2026.html
5. *Пометун О. І., Дудар О. В., Кришмарел В. Ю., Ремех Т. О.* Громадянська освіта: підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти. К.: Видавничий дім «Освіта», 2026. 112 с. https://undip.org.ua/to-teachers/textbooks/pidruchnyky-9-klas/
6. European Urban Charter II. (2008). Manifesto for a new urbanity. Adopted by the Congress on the occasion of its 15th Plenary Session in Strasbourg. Council of Europe. https://rm.coe.int/168071a1b5